

DEPEGÖZ VE POLİFEM*

Haluk KÖROĞLU

Folklorun doğurduğu kiklop tipi, çoktan beridir araştırmacıların dikkatini çekiyor. Fakat mevcut olan literatürde esas olarak “Odisei Destanı”ndaki (9.bölüm) (1.S. 214-227) polifemden bahsediliyor; bugün Sibiry ve Kazakistan folklorunda tek gözlü devler hakkında, geniş malzeme bulunmuş bulunmaktadır. Bu makalede tek gözlü devler hakkındaki Merkezi Asya masal-efsaneleri ve onların kiklop hakkındaki evrensel konularla bağlantısı incelenmektedir.

Heredot “Tarih” adlı eserinde yazıyor: “... kesinlikle bilinmektedir ki kellerden doğuya doğru topraklarda İssedonlar yaşıyorlar fakat keller ve İsedonların kuzeyindeki topraklar hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Bilinenler sadece onların bu topraklar hakkında söylendikleridir. Böylece İssedonların anlattığına göre oralarda tek gözlü insanlar ve altını koruyan grifonlar yaşamaktadır. İssedonların bu anlattıklarını İskitler tekrarlıyorlar ve biz de bunu İskitler’den öğreniyoruz. Bunlardan dolayıdır ki, onları İskitçe Arimaspl olarak adlandırıyoruz. İskitçe arima “bir”, spu ise “göz” demektir.” (2. s.308-309).

Heredot’un bildiklerinde, muhakkak ki bir çok tarihi gerçeklik vardır. Tarihçi, Agrippeler hakkında bahsederken şöyle dikkati çekmektedir: “Onların yassı yüzleri ve büyük çeneleri vardır”. Bu konuda ilginç birşey anlatılır ki, keller çekirdekli ve baklaya benzeyen pontik ağacının meyveleri ile beslenirlermiş. Meyve olgunlaştığı zaman onun “ashi” denen koyu öz suyunu çıkarırlarmış. Sovyet tarihçi A.B. Ditmar pontiğin Başkurt ve Kazakların günümüze kadar getirdikleri, kurutup süt ile kaynatıkları ya da onun suyunu içtikleri kiraz olduğunu düşünüyor (3.S.26). Kazan Tatarları kiraz suyuna

“aşa” derler, İskitlerin öz torunları sanılan Osetinler ise kiraza “aş” derler.

İ.Zabelin, Heredot’a göre Agrippelerin komşuları olan İsedonların Ural’da meskunlaştığını düşünüyor. (4.S.220) Onun fikrine göre Ural’daki İseti Çayı’nın adı İsedonlarla ilgilidir. Heredot İsedonların arkasına Arimaspları ve onların komşuları “altını koruyan” grifonları yerleştiriyor. Tarihçiler bu yarı efsanevi haberlerde gerçek payı buluyorlar. Bazıları Akimasplların oturdukları yerin Ural olduğunu (i.Zabel’in) diğerleri ise bu kavimlerin Kuzey Kazakistan’da tahminen büyük altın ocaklarının bulunduğu bugünkü Stepnyak şehri civarında göç ettiklerini zannediyorlar, Arimasplların yerinin Altay olduğunu söyleyen tarihçiler de vardır (3.S.28)

Eski Yunanlılar onların sarmak diye adlandırdıkları Karedeniz İskitlerini iyi biliyorlardı. Orta Asya İskitleri (Sakalar v.b) hakkında Persler sayesinde haberdar edilir fakat daha az kesin olan bilgilerle Sakalardan kuzey ve doğuya doğru meskunlaşmış kavimler hakkında ise Yunanlı tarihçilerin bilgileri fantastikti: Onların düşüncelerine göre onlarda efsanevi hiperboreiler, kel Agripeler, tek gözlü arimaspllar ve altını koruyan grifonlar yaşıyorlardı. Belki bu düşüncelerin bir kısmı bu halklar hakkındaki efsanelerle veya onların mitleri ile ortaya çıkmış olabilir. Böylece polifen hakkındaki eski Yunan efsanesinin tek gözlü arimaspllar hakkındaki mitle ilişkisini tespit etmek çok ilginçtir. Heredot’un fikrine göre tek gözlü arimaspllar hakkındaki miti hala M.Ö. 8-7. asırlarda ön Asya’ya akınlar yapan İskitler getirebilirdi.

Bu gün Kuzey Kafkasya’da yaşayan ve Sarmatların torunları sanılan halkların destanlarında kiklop hakkında

---

hikayeler bulunmaktadır.Örneğin; Nart Destanı'nın Oset Varyantında ava çıkan kahraman Uruzmag, dağların eteğinde koyun sürüsü otlatan tek gözlü, kocaman boylu birini görüyor. Sonra bu deve esir düşüyor. O uyuduğu zaman Uruzmag onun yegane gözünü değiyor, en beğendiği bir keçiyi kesiyor. Postunu giyiyor ve sürüyü de alarak gidiyor. Sonra o sürüyü Nurtlar arasında paylaşıyor (5. s.154) U.B. Dalgat bu varyantı polifem hakkındaki antik mitin Nortlaştırması olarak görüyor. Fakat örnek verdiğimiz bu Osetin hikayesi Kazak (eski terminolojide Kırgız) bozkırlarındaki tek gözlü çoban masalı ile daha fazla yakınlık göstermektedir. İskitler ve Sarmatlar Ön Asya'ya gelmeden evvel bu bozkırların yerleri ile sıkı temas halindeydiler. Özellikle Oset varyantının arkaik yapıyı korumuş olması çok ilginçtir. Nitekim Ingus, Çeçen ve Dağıstan'daki kiklop hikayeleri Yunan varyantına daha yakınlardaki çok varyantlı masallardan üç tanesini örnek vereceğiz. Onlar bir taraftan Osetin rivayeti diğer taraftan ise Oğuz Destanı Kitab-ı Dedem Korkud'daki 8.boylu ilişki kurmaya yardım ediyorlar. Birinci masalı Kazak Etnograf ve tarihçi Ç.Ç.Valihonov (1835-1865) kaydetmiştir.

Bir gün perilerin başı Nadir Çolak gelecekle ilgili olağan raporunu vermek için Bakşı Koylubay'ın huzuruna çıkmış. Peribaşı ona birkaç gün sonra bir kadının doğumunda albastların çarımın kendisinin bulunacağını söylemiş ve baksının oraya gitmemesini öğütlemiş.Gerçekten de iki gün sonra, zengin birinden bir ulak (elçi) gelmiş, Koylubay'ın yardımını istemiş. O, yola çıkmış,.....Çadıra girmiş ve gözlerini çadırın çangıraklarına yöneltmiş, kılıcını sallamış, kılıç bir şeye çarpmış, metalik bir ses çıkmış.....Koylubay çığlık atmış ve cansız düşmüş. O çangırakta siyah bir kadife gibi kara bir ata binmiş, ayaktan başa kadar mor demir elbise giymiş ve geniş alnının ortasına kırmızı kasesi gibi büyük tek gözlü olan albastların çarımını görmüş.

Efsane diğer büyücü şaman Nadir Çolak'ın tek gözlü dev albastı karşısında galibiyeti ile son buluyor (7.s.118-119).

Bu masalda sadece albastı kendi görüşü ile politime benziyor. Konu ise Şamanist düşüncelerle ilgilidir ve tamamen başka bir özellik taşıyor. Fakat önemli olan tek gözlü devin albastılar kralı olarak anlatılmasıdır. Albastılar kötü ruhlardır ve gerek İran dilli İskitlerin torunlarını (yani Osetinlerin) Nart efsanelerinde, gerekse de Kuzey Kafkasya Türklerinin (Karaçay, Balkar, Kumuk vb.) efsanelerinde "almastı" olarak biliniyorlar. Oğuzların torunlarının folklorunda bu kötü ruh yeni doğmuş çocukları çalan ve onların kanını emen bir vampir, Alkadımı suretinde ortaya çıkıyor. Bu motif gösterilmiş olan masal ile mukayese edilebilir; Albastıların kralı çocuğu çalmak istemiş.

Kazak bozkırlarında tek gözlü deve dair başka rivayetler de derlenmiştir. Örneğin P.V.Ostroumov iki varyant ile sürüyor. Birincisinde Çıbındı Dağları'nda yaşayan bir Kırgız avcı olan Üstügün Maldıbayev tarafından anlatılmıştır. Onu Buran Batır diye çağırılmış. İlk baharda o, arkadaşlarına ava gitmiş. Bir gün dağda dolaşırken çok değişik hayvanlarıyla ve elinde asası ile ihtiyar bir çoban görmüşler. Buran ihtiyara yaklaşmış ve onunla selamlaşmış; ihtiyar kafasını kaldırdığı zaman onun altında bir tek gözü olduğu anlaşılmış. Tek gözlü ihtiyar, avcıya kim olduğunu sormuş. İhtiyar onun kahraman Buran olduğunu öğrenince "Çoktandır sizi bekliyordum, dağdaki evine gidelim!" demiş. İhtiyar Buran'ı ve arkadaşını bir dağ mağarasına getirmiş, bütün hayvanlarını oraya sokmuş, misafirler de mağaraya girince tek gözlü ihtiyar mağaranın girişini büyük bir taşla kapatmış. Oturduktan sonra ihtiyar misafirlerine demiş: "Şimdi benden hiç bir yere kaçamazsınız, ben yatıyorum, siz ise gönüllü olarak anlaşın, içinizden birinizi kesin ve onun etini bu kazanda pişirin". Kahraman

---

Buran arkadaşını hançerleyerek öldürmüş ve etini kazana koymuş. Tek gözlü Buran'a demir bir şiş vererek demiş ki: "Kazanın altına ateş koy, bu şiş ile eti kontrol et, demir kızdığı zaman beni uyandır." Tek gözlü uyumuş, o zaman Buran demiri ateşte kızdırmış ve ihtiyarın yegane gözüne batırmış. Kendisi ise çitten atlamış ve hayvanların arkasına gizlenmiş, tek gözlü acıdan uyanmış ve bağırmağa başlamış: "Ne olursa olsun benden kaçamazsın Buran. Yarın hayvanları mağaradan çıkardığı zaman seni bulurum". Fakat buran en büyük keçiyi seçmiş, boğazını kesmiş, başını ve ayaklarını ayırmamış, postunu çıkarmış ve onun içine girmiş, öyle olmuş ki; baş, bütün gövde ve ayaklarda ki tırnaklar onun dış yüzünü kapatmış. Sabahleyin ihtiyar taşı mağaradan çekmiş, çıkışta durmuş her hayvanı bacaklarını arasından bırakıyor ve elleri ile yokluyormuş. Buran keçi postunun içinde ihtiyarın bacaklarının arasından sağ salim geçmiş ve dışarıya çıkmış. Bütün hayvanlar çıktıktan sonra ihtiyar bağırmağa başlamış. "Neredesin Buran, çık ortaya!" Fakat Buran artık mağaranın dışında cevap vermiş: "Ben artık buradayım" O zaman ihtiyar üzüntü ile haykırmış: "Şimdi ben artık ölmeliyim, beni öldür ve hayvanlarımı kendine al !" Bunu söylerken ihtiyar bağrını Buran'a açmış. Buran silahı ateşlemiş ve ihtiyarı öldürmüş, ama hayvanlarını almamış, çünkü bunların hepsi yabancı ehlileştirilmemiş hayvanlarmış (8.s.202 ve diğerleri).

Bu masal polifem hakkındaki konuyla tamamıyla uygun düşüyor. Tek gözlü tarafından mağaraya hapsedilmiş insanlar, onun kör edilmesi, devin kahramanı bulmak için sürüyü kontrol etmesi, kahramanın hayvan postu içinde kaçışı v.s.

Hikayelerin ayrıntıları Oset menkıbesindeki konuya da uygun düşüyor. (Mesele; av sahnesi, orada kahramanın sürüyü otlatan tek gözlü deve ratlaması veya kahramanın keçi postundan kurtuluşuyla karşılaşılır). Ostroumov'un derlediği

tek gözlü dev hakkındaki diğer Kazak masalı da konu itibarı ile buna daha yakındır.

Han 40 atlısı ile keçi avlayarak bir mağaraya düşmüş. Orada bir dev yatıyormuş. Açlıktan bitap düşmüş avcılar kazanda pişen eti yemeye başlamışlar. Açlıklarını giderince etrafa bakmaya başlamışlar ve büyük bir evde olduklarını anlamışlar. Evin bir tarafında küçük bir dağ büyüklüğünde tek gözlü dev ve diğer tarafında ise biraz ötede onun koyunları bulunmaktaymış. Bu dev bir oturuşta 40'ar koyun yermiş. Avcılar oraya geldiği zaman dev uyuyormuş, uyandığında kazanda hiç bir şey bulamamış. Dev öfkelenmiş, gözünü açınca hayretle evi inceleyen davetsiz misafirleri görmüş. O anda tek gözlü hiç düşünmeden, altın boynuzlu keçiyi kovalayan avcuyu bacaklarından yakalamış, taşa vurmuş, öldürmüş ve onu yemeğe başlamış. Zavallı avcuyu yiyip bitirince kiklop diğerlerine, 40 koyun kesmelerini ve kazanda pişirmelerini emretmiş. Aynı zamanda o altın boyunuzlu keçisini kovaladıkları ve hatta okla gözünü çıkardıkları için hergün bir avcuyu yiyeceğini söylemiş. Dev böyle söylemiş ve kapının önüne yatmış. Avcılar devin tehditlerinden korkmuşlar, önce 40 koyun kesmişler ve etlerini kazanda pişirmeye başlamışlar. Dev bunları görünce uymuş. Onun horlaması etrafa yayıldığı anda, han, adamlarını toplamış, onlara bildirmiş: "Düşünüyorum ki, eğer bu korkunç adamın yegane gözünü kör edersen, bizden herkes bir koyun keserek postunu giyerse buradan kurtulabiliriz." Hanın fikrini herkes kabul etmiş. Dev halen uyuyormuş. Han ateşe demir bir şiş koymuş, şiş kızdığı zaman devin alnında bulunan yegane gözüne batırmış. Dev acıdan çığlıklar koparmaya ve elleriyle avcuları aramaya başlamış. Fakat nice aramalara rağmen hiç kimseyi bulamamış. Çünkü herkes hanın öğüdüyle koyunların içine gizlenmişti. Faydasız aramalar sonunda dev söylemiş: "Ne olursa olsun benden kaçamazsınız; bugün olmasa bile bir gün

---

mutlaka sizi elime geçiririm, şimdilik bekleyin “..... Sonra kapının yanında tekrar uyuyormuş, bütün avcılar ise kendilerine büyük bir koyun seçmişler, onları kesmişler. Sabahleyin dev uyanmış, kapının yanında durmuş ve avcılar koyunlarla beraber kaçmasın diye önce her bir koyunu eliyle yoklayarak bırakmaya başlamış. Böylece o bütün koyunları sayıyla çıkarmış ve söylemiş: “ Avcılar, neredesiniz ? Buraya gelin!” Onlar ise dışarıdan şöyle bağırışlar: “ Hey akılsız, melun, biz buradayız”. Dev haykırmaya başlamış ve sonunda sinirinden kafasını duvara vurarak ölmüş (8.s. 206-207).

Hikayenin bu varyantı ayrıntıları açısından Kitab-ı Dedem Korkud'daki Depegöz boyuna çok yakındır. Ve bu husus Orta ve Küçük Asya Oğuzlarının destan geleneğinin devamlılığını göstermektedir. Oğuzlar yeni vatanlarına bu konuyu pek çok Orta Asya ayrıntılarıyla birlikte götürmüşler. Bu ayrıntılar Odise'de bulunmamaktadır.

Tek gözlü deve dair menkıbenin iki Oğuz rivayeti biliniyor. Birincisi aslen Selçuklu Türkü olan Ebubekr İbn Abdullah İbn Aybek ad-Davadari'ye aittir. 1309 yılında, o , Arapça olarak melik Naser Muhammed İbn Kalavun'a ithaf ettiği “Durar ut-titcan ve tavarîh gurar uz-zaman” (Meşhurlar Tarihinden Inciler) adlı küçük bir vakyiname yazmıştır. Vakayinamede Oğuz Depegözüyle ilgili masaldan bir parça verilmiştir. Tarihçinin ifadesine göre Abumuslim Horasanî'nin (755'te öldürülmüştür) hazinesinde ünlü Sasani Anuşirvan (531-579 yıllarında idare etmiştir) veziri Mevki (bugün Türkmenistan'ın Marı şehri) Buzurgmihr Bahtagan Farsi'ye ait olan Orta Farsça'yla yazılmış bir kitap bulunmuştur. Bu galiba kahramanlık destanı türünde Türkçe yazılmış “Kitab-ı Uluhan-ata bitigçi” adlı eserin Türkçe'den tercümesidir. Kitap halife Harun ar-Raşid (736-809) devrinde Bağdatlı Cebraîl Bahtyaşu tarafından Arapça'ya çevrilmiş ve Abubekr de asıl bu nüshayı kullanmış. Ne yazık ki eski Türk eseri günümüze

kadar tam olarak gelmemiştir. Galiba vaktiyle daha geniş olan Depegöz konusunun sadece bir kısmı korunmuştur: “..... Türklerin “Oğuz-name” adını verdikleri ve onların arasında çok yaygın olan bir kitapları var. Onda, onların ilkel yaşantılarından ve ilk hükümdarlarından bahsediliyor. İlk büyük hükümdarlarının adı Oğuz'dur. Zikredilen Oğuzname adlı kitapta onların içinde meşhur olan Depegöz ismindeki bir kişinin hayatı anlatılıyor. Bu Depegöz ülkeleri perişan etmiş ve ilk Türklerin büyüklerini öldürmüş. Tariflerine göre o korkunç iğrenç görünüşlü, alnında tek gözü olan adammış. Onu ne kılıç ne de ok etkilemiş. Onun annesi büyük denizlerin perisiymiş, babası ise 13 koyun derisinden dikilmiş fakat yine de onun kafasını tam olarak örtmeyen bir şapka giyermiş. Onların(Oğuzların) arasında bugüne kadar yayılmış olan pek çok efsane ve menkıbe yaşamaktadır. Bu efsane ve rivayetlerin tanınmış adamlar kobuzla çalarak anlatılıyorlar ve ezberlerinde tutuluyorlar. En nihayetinde cesur, üstün doğulu Arus oğlu Basat adlı delikanlı Depegözü öldürmüştür” (9. kaynağın giriş kısmı).

Dedem Korkut Kitabı'nın menkıbelelerinden biri depegöz'le ilgilidir. Konuyla ilgili olarak bu rivayet çok ilginçtir:

Bir gün Oğuzlara düşman saldırmış. Oğuz göçmüştü. Kargaşa anında Aruzkoca'nın oğlancılığı bırakılmış. Dişi bir aslan onu almış, besleyip büyütmüştü. Oğuzlar bir süre sonra obalarına geri dönmüşler. Yılkı çobanı, sazlıklardan her gün adam gibi bir ruhun çıkıp dolaştığını, atları vurduğunu ve kanlarını emdiğin haber vermiş. Aruz onun kendi oğlu olduğunu anlamış ve onu evine götürmüştü. Fakat o sık sık aslan inine kaçıyormuş. Nihayetinde Dede Korkut ona insan olduğunu ve insanlarla beraber yaşaması gerektiğini telkin etmiş. Ve ona basat adını vermiş.

Başka bir sefer Oğuzlar yaylaya göçerlerken Aruz'un çobanı birgün “uzun pınar”ın başında birkaç peri kızı görmüş. Birini yakalayarak onunla ilişkiye gir-

---

miş. Sonra kız uçup giderken çobana bir yıl sonra Oğuzlar yeniden yaylaya göçtükleri sırada çoban bu pınarın yanında pırl pırl parlayan bir torba görmüş. Peri kızı uçup gelmiş, çobanı çağırarak ona emanetini vermiş ve eklemiştir: "Sen Oğuzların başına felaket getirdin".

Çoban torbaya taş atmaya başlamış. Fakat her vuruşuyla torba gittikçe büyüyö-yümüş. Pınarın yanında, başlarında Bayundur Han'ın bulunduğu Oğuz beyleri belirmişler. Yiğitlerde torbayı yok etmeye çalışmışlar, ama o hala büyüyö-yümüş. Sonunda Aruz-koca mahmuzlarıyla dokununca çatlamış ve içinden alında tek gözü bulunan bir oğlan çocuğu çıkmış. Aruz bu çocuğu almış, evine götürmüş. O, çabucak büyüyünce de çocuklara saldırmaya başlamış. Onu evden kovmuşlar. Depegöz, Oğuz illerinin sınırlarını aşmış, yüksek bir dağa çıkmış ve eşkiya olmuş: Sürülere, insanlara saldırmış ve hepsini yemiş. Hiç kimse onunla baş edememiş. İleri gelen bütün oğuz beyleri ayrıca kazan ona yenilmişler. O zaman Dedec Korkud'u görüşmeler için ona göndermeye karar vermişler. Depegöz ondan yemesi için her gün 600 adam vermelerini istemiş. Oğuzlar ona günde iki adam ve 500 koyun, bir de yemeklerini pişirmek için iki aşçı vermek konusunda anlaşmışlar. Oğuzlar her aileden sırasıyla adam seçmişler. İhtiyar bir kadının iki oğlu varmış. Birini almışlar; sıra ikinciye gelince kadın yardım istemiş, yalvarıp yakarmaya başlamış. Ona Oğuz ilindeki en güçlü kuvvetli yiğide, Aruz kocanın oğlu Basat'a başvurmasını tavsiye etmişler. Basat canavarla teke tek dövüşmeye razı olmuş. Fakat onunla dövüşmenin ilk denemesinde yakalanmış ve mağaraya kapatılmış. Canavar uyuduktan sonra Basat bir şiş kızdırmış ve Depegözün gözünü kör etmiş. Kudurmuş canavar düşmanı yakalamaya çalışmış. Mağaranın çıkışında durmuş, koyunları dışarıya çıkarırken hepsini elleri ile yoklamış. Ama Basat koyun postunu örtünerek gitmiş, mağaradan kurtulabilmiş. Depegöz üç defa daha düşmanını mağlup etmeye

yeltenmiş ama nafiye. Sonunda Basat canavarı onun sihirli kılıcı ile öldürmüş.

Görüldüğü gibi tek gözlü dev hakkında efsane Oğuzların arasında derli toplu epik hikaye'ye dönüşmüştür. Canavarın doğuşu, dış görünüşü, Oğuz halkına karşı savaşı detaylı bir şekilde anlatılıyor. Bunun dışında daha önce ise genellikle kahramanlık destanları için karakteristik bir biçimde, canavarla mücadeleye girişecek kahramanın soy kökü ve çocukluğu hakkında da bilgiler verilir. Oğuzların bu konunun esasını Merkezi Asya'dan getirdiklerini söylemek mümkündür. Tek gözlü devle ilgili Oğuz efsanelerinin daha eski parçaları bunu kanıtlamaktadır. Böyle "Kitab-ı Uluhan Ata Bitigci" menkıbiyesi ile "Kitab-ı Dedem Korkud" arasındaki Depegöz hakkında olan konu bağlantısı tamamiyle açıktır: Her iki eserde de Depegöz'ün annesi peridir ve büyük denizde yaşarmış. Kitab-ı Dedem Korkud'da Depegöz'ün babasının şapkasının 13 koyun derisinden dikilmiş ama yine de onun başını tam olarak örtmeyen şekildeki tarifine her iki eserde de rastlanıyor. Basat'ı Depegöz'le savaşmaya teşvik eden dövüşçü kıza gelince "Kitab-ı Dedem Korkud" da bu tip 6. boydaki Selçem Hatun tipinde temsil edilmektedir. Muhtemeldir ki "Kitab-ı Uluhan Ata Bitigci" "Kitab-ı Dedem korkud"a çok sonralar dahil olmuş ayrıntıları da kapsıyordu.

Tek gözlü dev hakkındaki Oğuz menkıbeleri Firdevsi'nin (934-1020) Şahname adlı İran destanındaki Zohhak ve isfendiyar menkıbeleriyle bazı ortak özelliklere sahiptir. Zohhak hergün kendi omuzlarında şeytanın öptüğü yerde çıkan iki yılan beyinleriyle beslemek için İranlılardan iki delikanlı alıyordu(Oğuzların Depegöz'ü sakinleştirmek için ona hergün yemesi için delikanlılar getirmesini hatırlayalım). Şahname'de mümin namuslu üstün akıllı Armail ve Karamail adlı iki kişi ölüme mahkum edilenlere yardımda bulunmak amacıyla kendi istekleriyle bu zalime aşçı olmuşlar (Kitab-ı Dedem Korkud'da Depegöz, delikanlılarla beraber iki tane de aşçı vermelerini talep ediyor).

Şahname'de iranlılar Zohhak için her aileden birer tane delikanlı ayırıyorlardı. Demirci Kare'nin 18 oğlundan sadece biri hayatta kalmış ve üzüntüyle son oğluna merhamet etmesi için zalim hükümdara yalvarmaya gitmiş (Oğuz menkıbesinde de anne, sıra son oğlunu canavara vermeye gelince kahraman Basat'ın yardımını diliyor. Kave gibi Basat da canavara karşı çıkıyor).

Depegöz'ün zayıf yeri yegane gözüydü; Basat onu kör ederek galip geldi. Bu motif de Şahname'de bulunuyor. İsfendiyar çok güçlüydü ve efsanevi kuş Simurg Rüstem'e devim tek zayıf yerinin gözleri olduğunu anlatıyor (kiklopun yegane gözüyle karşılaştır). Kahraman İsfendiyar'ın ancak gözünü kızgın, demir bir şişe kör ediyorlarken Şahname'de Simurg'un Rüstem'e İlgün ağacından yapılmış oku ateşte tavlamasını emretmesi karakteristiktir. (Odise'de ise bu zeytin ağacıdır). Nihayet Rüstem'in babasını beslemin büyüten mitolojik kuş'u Depegöz'ün bir masal varlığı olan peri annesiyle de karşılaştırabiliriz. Elbette ki, bütün bu İran-Türk epik paralelliklerini direk alıntı olarak izah etmek zordur. Bahis konusu olan meseleyi çözmek için yeteri kadar malzememiz yoktur. Fakat şu gerçeği de görmemizden gelmek mümkün değildir ki, bu İran destanındaki birçok tip Oğuzların ve torunlarının destanlarında da bulunmaktadır. Örneğin günümüze kadar ulaşmış parçalardan da görüldüğü gibi Türk mitolojisinden gelen albastı-kiklop gibi kötü ruhların yanısıra İran mitolojisinden gelen peri, dev, ejderha gibi tipler de bulunmaktadır.

Diğer taraftan Afrasiyab ve öteki Türk Kahramanı (Firdevsi'nin kendisi onları böyle adlandırıyor) ilgili bir çok şahname konularının eski Türk menkıbelerinden alındığı çok açıktır. Bunun izlerini biz Mahmut Kaşgari'nin Divanü Lügat-it Türk (11. asır), Balasagunlu Yusuf'un Kutadgu Bilig (11. asır), Kitab-ı Dedem Korkud bir de Reşidüddin'in Camiü't-tevarih ve diğer eski Türk abidelerinde görüyoruz (10. s. 108 ve diğerleri).

Gerek birbirine benzeyen gerekse de diğer eski Türk efsaneleriyle bir çok paralellikleri olan tüm versiyonların bir çok ayrıntıları Depegöz konusundun Oğuz menşeli olduğunu kanıtlamaktadır. Kitab-ı Dedem Korkud'da, Depegöz hikayesinin en başında göç zamanında Aruz Koca denen Oğuz beylerinden birinin süt çocuğunu kaybettiğinden, dişi bir aslan çocuğu bulduğunda ve besleyip büyüttüğünden bahsediliyor. Bu motif kurt tarafından beslenen, Türklerin atası Aşina hakkında soy efsanesiyle benzerlik göstermektedir (4.s.22).

Depegöz menkıbesinin şahıs adları da Oğuz epik gelenekleri ile ilgilidirler. Burada bir çok Oğuz kahramanları, özellikle de Oğuz epik geleneklerinin merkezi kahramanı Salur Kazan yer almaktadır. Doğrudur, bu menkıbede onun rolü pek büyük değildir. Diğer oğuzlarla beraber o da Depegöz'den zarar görür. Burada Kıyan Selçuk'un kardeşi Basat baş kahraman sıfatında iki kere ortaya çıkıyor. Son isim Kitab-ı Dedem Korkud'da sık sık karşımıza çıkıyor. O tarihi Selçuklular, Selçuklu Hanedanının kurucusunu çağırıyor. Menkıbe de adı geçen diğer ünlü Oğuz beyleri Alp Rüstem, Bügdüz Emen ve özellikle bütün Oğuzların baş hanı Bayındır Han'dır.

Depegöz'ün doğuşu motifi menkıbede büyük önem teşkil ediyor. Onun babası yağız (gonur) koca, sarı çoban, annesi ise bir peri kızıdır. (Polifem'in de deniz kızı Fetidan'dan doğduğunu hatırlayalım). Peri kızı tipi Oğuzların halk hikayelerinde sıkça ratlanan bir tiptir. Bütün fantastik konulu destan ve masallarda kötülüğü temsil eden kadınlar peri olarak adlandırılıyorlar. Örneğin Türkmen destanı Göroğlı'nın kahramanı kendine peri ülkesinden bir eş getiriyor. "Şaberham" adlı Türkmen destanındaysa peri kızları Tepegöz menkıbesinden olduğu gibi hepsi beraber uçuyorlar ve onlardan biri kahraman tarafından esir alınıyor. Uygur Oğuznamesi'ndeki (14.asır) bir hikayede ise peri kızı gökten ışık şeklinde inmiştir. "Oğuz kızı görünce, akli gitti beyninden,

kıza vuruldu birden, sevdiği kızı gönülden, kızla gerdeğe girdi, aldı dilediğinden” (11. s. 27-28) Kitab-ı Dedem Korkud’da çobanın peri kızıyla karşılaşması da benzer ifadelerle verilmiştir. Herhalde daha Oğuzların ilk yurdunda (önce merkezde sonra ise Orta Asya’da) Depegöz hakkındaki eski Türk konusu İran unsurlarını içine almıştır. Uygur elyazması Oğuzname’de tasvir edilen çocuğun doğumu anında ışık saçılması olayının Depegöz menkıbesindeki paraleli, içinde yeni doğmuş çocuk bulunan, parıl parıl parlayan torbadır (5 . s.207).

Depegöz’ün dağlara çekilmesi, orada yağmacılığa başlaması ve eşkiya olması motifine gelince ise (“Depegöz Oğuz’dan çıktı, bir yüce dağa vardı, yol kesdi, adam aldı, büyük harami oldu” (12.s.207), bu Köroğlu’nun hayatını anlatan sahnelerle bir benzerlik gösteriyor ve hiç şüphesiz Oğuz kahramanlık destanları gelenekleriyle bağlantılıdır. Fakat eşkiyaya dönme ve eşkiyalık sanatı hiç şüphesiz Oğuzların yeni vatani Orta Asya’da ortaya çıkmıştır. Bu konu hemen hemen bütün kaynaklarla tespit edilmiştir.

Nihayet 15. asırda Balkanlarda tespit edilmiş insan yiyen ejderha hakkında menkıbeyi de hatırlatmak gerekir. Depegöz’ün Oğuzların içinde ortaya çıktığı gibi ejderha da Selçuklular’ın arasında peyda olur. (“Ne çobanlar ne de çoban yardımcıları kalmış, hepsini yemiş bitirmiş, Oğuz halkından da yemeğe başlamış” (9.s.126). Bu ilişkide çok ilginçtir ki Kitab-ı Dedem Korkud’da Kazan Depegöz’ü kendi gücünün yetmediği bir ejderhaya benzetiyor. “Kara evren kapdı. Depegöz, Arş yüzünde çevürdüm almadum Basat” diye söylüyor o. (12.s.211)).

Demek ki Depegöz konusu Oğuzların eski hayatıyla ilgilidir ve büyük ihtimalle daha Oğuzların Küçük Asya’ya ve Kafkaslar ötesi’ne göçlerine kadar oluşmuştur. Bu hikaye masalsi ve mitolojik yönün tarihi yön üzerinde ağırlık kazandığı tek Oğuz destanıdır. Basat’ın yurdu canavarlardan temizleme göreviyle ilgili arkaik konu bu hikayenin çok eski tarihi dönem-

lerde oluştuğunu göstermektedir.

Tek gözlü dev tipi Türk halkının folklorunda toplumsal yapının tekamülüne göre farklı gelişmiştir. İnsan yiyen canavar motifi henüz ilkel toplumda, Türk halkının avcılıktan hayvancılığa geçiş devrinde ortaya çıkabilirdi. Hikayenin Kazak versiyonundaki avcı kahramanın düşmanı tek gözlü çobanı yendikten sonra onun hayvanlarıyla ilgilenmemesi bunu kanıtlamaktadır. Depegöz tipine son biçiminin verilmesi Oğuzların hayvancılığa tam geçiş devresinde gerçekleşmişti. Oğuzların yeni vatandaşlarındaki tarihi hayat şartları, komşularıyla ilişkileri Depegöz tipinin bir çok arkaik unsurunun ortadan kalkmasına, yeni özellikler kazanmasına sebep olmuştur: O artık Kazak versiyonunda olduğu gibi doğa üstü güçlere sahip barış sever bir çoban değil, bütün Oğuzları korkuda bırakan bir hayduttur.

Böylece 7. ve 8. asırlarda Oğuzların Bizansla sıkı ilişkilerinin olmasına rağmen Oğuz kiklopu Depegöz tipinin Odi-se’deki polifemin etkisiyle ortaya çıkması ihtimali oldukça azdır. Galiba burada çeşitli halkların destanlarındaki tipolojik benzerlik söz konusudur. Fakat buna dair Herodot’un şu ifadesini gözönünde bulundurmamak elde değildir: Tek gözlü dev motifi doğudan Eski Yunanistan’a gelmiş ve daha sonraları burada epik menkıbe olarak şekillenmiştir. Tabii ki bu, tahminden ileri birşey değildir. Kesin bir hüküm için şimdilik yeterli verilere sahip değiliz.

* Depegöz; Polifem “Sovetskaya Turkologiya”, Sayı: 4 İyul-Agust 1989, s. 76-83.

Yazı, ilk olarak, 1-8 Temmuz 1988 tarihleri arasında Bakü’de toplanan “Birinci Tür-Sovyet Kollekyumu”nda tebliğ edilmiş, tebliğ metni Rusça aslından Muvaffak Duranlı tarafından Türkçeye çevrilerek Türk Dil Kurumu, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1988’de (Ankara 1994) yayınlanmıştı. Bu çeviri, Sovetskaya Turkologiya’nın 4. sayısında (İyul-Agust 1989) 76-83 safalar arasında yer alan “Depegöz; Polifem” başlıklı Rusça aslından Prof. Dr. Ahmet Pirverdioğlu’nun redaktörlüğünde M.Ü. Çağdaş Tarih Lehçeleri ve Edebiyatları

Bölümü'nden Bülen KARAOĞLAN tarafından yapılmıştı.)(Derginin notu)

LİTERATÜR

1. Jirmunskiy V.M. Oğuzskiy Geroičeskiy Epos; "Kniga Korkota"
// Kniga Moego Deda Korkuta (Oğuz Kahramanlık Destanı ve "Korkut Kitabı"
// Kitab-ı Dedem Korkut). Moskova; Leningrad, 1962
2. Herodot. istoriya (Tarih). Moskova, 1885. C. 1.
3. Ditmar A. B. Ot Skifi Do Elefantını (İskitlerden Elefantilere). Moskova, 1961.
4. Zabelin i.istoriya Russkoy Jizni (Rus Tarihi).Moskova, 1876. c. 1
5. Dalgat U.B.K. Voprosu O nartskom Epose U Narodov Dagestana
// Nartskiy Epos (Dağıstan Halklarının Nart Destanı Meselesi
// Nart Destanı). Orconikidze, 1957.
6. Dalgaz B. Stranicka iz Severokavkazskogo Bogatırskogo Eposa
// etnogr. Obozrenie (Kuzey Kafkasya'nın Kahramanlık destanlı ülkeleri
// Etnografik inceleme Dergisi). 1901. No 4.
7. Valihanov Ç.C. Soçineniya (Eserleri). Alma-ata, 1961.C.1
8. Ostroumov N.Noviye Variantı Syujeta O polifeme (Odnoglazom)
- Kirgizkie Raskazı
// Etnogr.Obozrenie (Polifem (Tekgözlü) Hakkındaki Destanın yeni Varyantları-Kırgız hikayeleri.
// Etnografik İnceleme Dergisi). 1891. No 2.
9. Dusturname Enveri, İstanbul. 1928
10. Köroğlu H. Alp Er Tongi Afrasiyab Po Yusufu Basasaguni, Mahmudi Kaşgari i Drugim Avtoram: (K Vobrosu O Vzaimosvazyah iroskogo i Tyurskogo folkloru)
// Sov.Tyukologiya (Balasagunlu Yusuf, Kaşgarlı Mahmut ve Başka yazarlara göre Alp Er Tonga ve Afrasiyap: (İran Folkloru ile Türk Folklorunun Bağlantıları Meselesi)
//Sovyet Türkolojisi Dergisi). 1970.No 4.
11. Şerbat A. M. Oğuz-name. Muhabbat-name. Moskova, 1959.
12. Dede Korkut Kitabı: (Giriş, Metin, faksimile). Ankara, 1958